

MOLNÁR PÁL

Megjegyzések hazánk felszabadulásának körülményeihez

Hazánk felszabadulásának 25. évfordulója az egész lakosság életében mérőföldkő. Fontos tanulságokat szolgáltat a párt-, társadalmi- és állami életünknek. Az ünnepségek, megemlékezések, visszaemlékezések sorában az elmúlt negyedszázad politikai-, társadalmi-, gazdasági- és kulturális fejlődésének áttekintése kap jelentősebb helyet. Tudományos és ismeretterjesztő tevékenységünkben most is, miként a 20. évfordulóra készülve, napirendre kerül a felszabadulás körülményeinek vizsgálata. E cikk keretei, de annak célja sem teszi lehetővé, hogy az országos fórumokon zajló vitákba megyei nézőpont alapján beleszóljunk. Hogy mégis említést tesszünk a felszabadulás időszakában lezajló átalakulás jellegéről, elsősorban azért tesszük, hogy ezzel is hozzájáruljunk népművelőink, nevelőink, helytörténészeink tájékoztatásához, felkészítéséhez. A cikk az eddig lezajlott viták alapján, elsősorban annak országos összefüggéseit keresi, s ha erre lehetőség kínálkozik, hozzájárul néhány megyei adattal, összefüggéssel is.

A huszadik évfordulót megelőző időszakban történészek között, de történészek és filozófusok között is vita alakult ki a felszabadulás objektív – szubjektív körülményeiről. Volt történész, aki azt fejtegette, hogy forradalmi helyzet volt már 1943-ban, többen azt állították, hogy csak 1944 nyarán, megint mások, hogy a forradalmi helyzet csak a Szovjetunió felszabadító harca következtében jött létre. Azok, akik a forradalmi helyzet kialakulását 1943-ra, illetve 1944 nyarára tették kimondatlanul arra utaltak, hogy a párt nem használta ki a lehetőséget a hatalom megszerzésére. Az utóbbi felfogás viszont óhatatlanul segítséget nyújtott ama burzsoá politikusoknak, akik a népi demokratikus forradalom létrejöttét csupán a Vörös Hadsereg jelenlétével hozták összefüggésbe, nem számolva a lakosság körében végbement politikai átalakulással.

Ma a viták után sok tényanyag birtokában a kérdésekre egyértelműbb választ tud adni a marxista történetírás. Eszerint 1944 végére, 1945 elejére alakult ki a forradalmi helyzet. Ebben igen nagy szerepe volt a kedvező nemzetközi helyzetnek is. Ebben az időszakban szenvedtek döntő vereséget a keleti fronton a fasiszta csapatok, és nyílt meg a második front. A Szovjetunió hadserege gyors csapásokat mérve az ellenségre, felszabadította Magyarországot, s miután széjjelzűta a régi államapparátust elősegítette az átalakulást. Segítséget adtak a demokratikus szervezetek, pártok újjáalakításában, s a reakciós erők elleni harcban is közreműködtek.

A népi demokratikus átalakulás az ország területén nem egyszerre kezdődött meg, hiszen közel fél évig tartott, amíg az utolsó német katonai egységek elhagy-

ták az ország területét. Fentiek, valamint a társadalmi bázis különbözősége miatt az élet megindulása gyorsabb volt a Dunán-inneni területen, mint a Dunántúlon. Különösen gyors volt a regenerálódás üteme a Viharsarokban, ahol a népi szervek munkája nyomán dinamikusabb volt a fejlődés.

A magyarországi népi demokratikus fejlődés sajátossága, hogy az ország felszabadulásában a belső erők szerepe kisebb volt, mint bármely népi demokratikus országban. Ismeretes a varsói felkelésben a lengyel hazafiak szerepe, vagy a szlovák nemzeti felkelés jelentősége, (itt sok magyar is résztvett a harcokban), a Titó által vezetett jugoszláv szabadságharc, vagy Románia szembefordulása a hitleri Németországgal. Magyarországon még az utóbbihoz hasonló vállalkozás sem sikerült.

Jelen fejtegetés keretei nem alkalmasak ennek részletes indoklására. Talán mégis szükséges annyit megjegyezni, hogy az uralkodó köröket, Horthyt és környezetét terheli a fő felelősség azért, hogy az utolsó lehetőséget sem használták fel a szakításra. Nem tudták magukat elszánni a hitleri csapatokkal szembeni egységes fellépésre. A különböző vezető politikai csoportok pedig vonakodtak együttműködni a Magyar Fronttal.

A nemzeti ellenállási mozgalmak esetében ugyancsak az egység hiányát kell kiemelni. A Magyar Frontban egyesült pártok tevékenysége csak az ország hátszintjére válása után válik tevékenyé. A KMP és SZDP szerepe, tevékenysége a Magyar Frontban különösen a két párt közötti megegyezés után erősödik. A demokratikus pártok közül a legkövetkezetesebb harcot a Kommunista Párt végzi. Kiáltványban fordul az ország népéhez, hogy ne várják tétlenül a Vörös Hadsegereg felszabadító harcait. Sürgeti, hogy alakítsanak partizáncsoportokat, szervezzék meg az ellenállást a hivatalokban, katonaságnál, hajtsanak végre szabotázscselekedeteket.

A felhívás alapján szerveződik meg a Fehér Lajos, és a Kiska által vezetett csoport. Vidéken a Miskolci Mókán Komité tevékenysége mellett a karcagi, sárisápi, pécsi csoportok munkáját kell kiemelni. Itt kell megemlíteni a Karancslejtői bányászok ellenállását is, továbbá hogy Diósjenő környékén működött az elsősorban budapestiekből álló Orley csoport.

Jelentős segítséget nyújtottak az ellenállási mozgalomnak a Szovjetunióból küldött fegyveres csoportok is. Ezek sorában is jelentős helyet foglal el az Uszta Gyula vezette Rákóczi csoport, amely Kárpátukrajnában harcolt, a Fábry József parancsnoksága alatt Dél-szlovákiában tevékenykedő Petőfi osztag, és a Nógrádi Sándor partizáncsoport, amely Salgótarján környékén hajtott végre eredményes cselekedeteket. Ózd környékén Szőnyi Márton csoportja, Erdélyben Dékány István, Rékai Miklós, Ungvár területén Demendy Lajos és Lencsés János irányította a rajtaütéseket a német csapatok hátában.

A mai kutatások azt is bizonyítják, hogy a fenti fegyveres csapatok mellett kisebb jelentőségű ejtőernyős egységek már a háború elején jelentkeztek Tokaj, majd a háború végén Sátoraljaújhely környékén és a Börzsönyben. Összesen 38 fegyveres csoport tevékenységéről tudunk, amelyeknek 2600 főnyi létszáma volt. Ezt jóval meghaladó létszámban – mitegy 5000 fő – vettek részt magyarok a külföldi ellenállási mozgalmakban. Az ellenállási mozgalomhoz számítjuk a budai

önkéntes ezred és más kisebb magyar egységek tevékenységét is. De még így is, a belföldi ellenállási tevékenységben résztvevők száma csupán hét és félezer főre tehető.

Az ellenállásban korántsem társadalmi súlyuknak megfelelően és mértékben, különböző egyéb, főleg polgári csoportosulások is részt vettek. A Kiss János altábornagy vezette csoport és a Magyar Nemzeti Felszabadító Bizottság, amelynek munkájában szintén résztvett Kiss János, úgyszólván alig jutott túl a szervezkedésen. A kommunista fiatalok akciógárdája röpiratterjesztéssel foglalkozott. A Gyórfy kollégium diákcsoportja náciellenes propagandát végzett.

A fenti példák azt mutatják, hogy az ellenállási tevékenység viszonylag széleskörű volt. Korántsem igaz, hogy a magyar nép azonosult a fasiszta célkitűzésekkel, a nemzetellenes politikával, valamint az is nyilvánvaló, hogy a méretei, a bevezetésben szereplő okok miatt meg se közelítették a szomszédos országokban fellelhető ellenállás mértékét.

Annál jelentősebb volt a szinte országos méreteket öltő passzív ellenállási tevékenység. A Kossuth Rádió adásainak, a KMP illegálitásban működő sejtjeinek hatására, baloldali érzelmű munkások közreműködésével tömegessé vált a bevonulási parancsok megtagadása, a gyárak, a bányák felszerelésének átmentése. A salgótarjáni szénmedencében Kazár, Mátranovák és más községek erdeiben bányász- és munkáscsoportok alakultak azokból, akik megtagadták az elvonulást. E csoporthoz katonaszökevények is csatlakoztak. Az üzemekben a baloldali munkáscsoportok már 1938-tól kisebb szabotázsakciókat hajtottak végre. Ilyen irányú tevékenységről a salgótarjáni acélgyárból, a bányaüzemekből vannak adataink. Szinte minden üzemegységben, a bányaüzemeknél népi érzelmű műszakiak aktív közreműködésével megalakultak és tevékenykedtek az üzem teljes leszerelését, megbénítását akadályozó csoportok. Szivattyúkat, motorokat, szerszámokat, kisebb gépeket ástak el. A községekben az élelmiszert, állatállományt elrejtették a németek elől. Többszöri felszólításra sem tettek eleget a statáriummal fenyegető felhívásoknak.

Joggal vetődhet fel a kérdés, milyen volt ebben az időszakban a KMP és a demokratikus forradalomban érdekelt egyéb pártok, megyei szervezetek helyzete, befolyása? Rendelkeztek-e megfelelő káderekkel, akik alkalmasak lehettek az új helyzetben, a népi forradalom célkitűzései megvalósításának megyei szintű vezetésére? E kérdés felvetésének jogosságához nem férhet kétség. A kérdés megválaszolása a gyakorlat oldaláról könnyebb, mivel történeti tény, hogy már 1945. első napjaiban a nógrádi iparvidék munkássága élen járt az újjáépítésben, és innen indult el az országos jelentőségű szénecsata. Az 1945-1947-es választásokon az MKP-ra adott szavazatok számában az iparmedence az első között volt. Az eredmények nem a semmiből születtek: a bányai és gyári munkásság körében igen mélyen élt a Tanácsköztársaság, a 25 éves ellenforradalmi időszak tökeellenes megmozdulásainak emléke. Ezek sorából is kiemelkedik az 1922-es sztrájk, amelyben a bányászok és ipari dolgozók együttesen léptek fel; az 1926-os éhségmenet, amely a világhírű író, Bertold Brecht-et is versre ihlette, az 1929-es, 4 hétig tartó bányász-sztrájk, vagy az 1930. évi második éhségfelvonulás.

Bizonyos vonatkozásokban ide soroljuk az 1940-es sztrájkot is. Az 1940-es salgótarjáni sztrájkot úgy tartják nyilván, hogy az nyilas kezdeményezésű volt.

Ez igaz is. A nyilasok azonban a sztrájknak hátat fordítottak, mivel nem az ő elképzeléseik szerint alakult. Sok becsületes baloldali munkás a tőkével, sőt a rendszerrel való szembenállását fejezte ki a sztrájk támogatásával.

A KMP a 20-as évek végéig és a gazdasági világválság éveiben szervezetileg is, tömegbefolyását tekintve is erős volt. A bányász szakszervezetben ugyancsak a KMP befolyása érvényesült. Hogy a háború időszaka alatt szervezett felépítés mégsem következett be, annak az is oka volt, hogy a Tanácsköztársaság vörös katonái, a direktórium vezetők, a KMP tagjai, a munkásszervezetek aktivistái, a sztrájkokban résztvevő munkások, a háború alatt a katonaságnál és a termelőmunkában is rendkívül szigorú ellenőrzés alatt álltak. A megfigyelés, a bosszúán alapuló kényszer, a katonai felderítés béklyóba verte a tiltakozó munkásokat. A statárium, az üzemekben működő katonai parancsnokságok tevékenysége, a bevonultatástól, az elzárástól való félelem csírájában folytott el minden nyílt megmozdulást. Ugyanakkor a munkásság, ahol tehetett, gátolta a háborús termelést, a gépek elhurcolását, az ország kifosztását.

SZOMSZÉD IMRE

Nógrád megye első szabad községe

Napjainkban minden község és város készül felszabadulásának 25. évfordulójára. Ezzel együtt készülünk a megyei ünnepekre is, ahol felidézünk a negyedévszázaddal ezelőtti eseményeket, harcokat, a megye felszabadulásának körülményeit és értékeljük a megtett utat. Mindannyian azt szeretnénk, ha ünnepeink méltónak bizonyulnának a nagy napokhoz.

Érdekes vita tárgya körünkben, hogy melyik község szabadult fel megyénkben elsőnek; Erdőtarcsa vagy Szirák. Ugyanis arról van szó, hogy éveken át úgy tudtuk és a megyei lapunk is arról tájékoztatott, hogy Erdőtarcsa szabadult fel elsőként. Most azonban több, egybehangzó forrásanyag mást bizonyít. Vizsgáljuk meg tehát a két község felszabadulásának a körülményeit.

A Nógrád megye felszabadításáért indított támadást a 2. Ukrán Front csapatai december 5-én 45 perces tüzérségi tűz előkészítés után 10 óra 15 perckor kezdték meg. Ezzel a két község felszabadításáért is megindult a küzdelem. A fő csapat Sumilov vezérezredes parancsnoksága alatt a 7. gárdahadsereg mérte Hatvan-Vanyarc-Legénd és Ipolyszög térségében.

A fő csapással szemben a 6. német hadsereg egységei védekeztek. A német hadvezetés mindent megtett, hogy útját állja a szovjet támadásnak.

A megye határát a szovjet csapatok Erdőtarcsa közelében lépték át. A támadást azonban – melyben a 6. gárda harckocsizó hadsereg egységei vettek részt – Erdőtarcsa déli részén a német védelem megállította. A német egységek Erdőtarcsát és térségét erős páncélos és tüzérségi fegyverekkel védték, és ez tette lehetővé számukra, hogy néhány órával még tovább maradhattak a községben.